

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут математики економіки механіки

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра диференціальної і спеціальної психології

(повна назва кафедри)

## Д и п л о м н а   р о б о т а

магістр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Психологічні особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів з різним типом емпатії»**

**«Psychological features of the emotional intelligence of future psychologists with different types of empathy»**

Виконала: студентка денної форми навчання  
спеціальність 053 Психологія

Кузьміна Ольга Захарівна

Керівник    к.психол.н., доц. Литвиненко О.Д.

Рецензент    к.психол.н., доц. Оріщенко О.А.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№   від                      р.

Захищено на засіданні ЕК №

протокол №   від                      р.

Оцінка \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_  
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

\_\_\_\_\_  
(підпис)                      Родіна Н.В.

\_\_\_\_\_  
Т.П.                      Чернявська  
(підпис)

Одеса – 2017

## ЗМІСТ

|                                                                                                                     |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                   | <b>3</b>   |
| <b>РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ З РІЗНИМ ТИПОМ ЕМПАТІЇ.....</b>   | <b>6</b>   |
| 1.1. Проблема емпатії в сучасній психології.....                                                                    | 6          |
| 1.2. Структура емпатії.....                                                                                         | 16         |
| 1.3. Різні психологічні підходи у поглядах на емоційний інтелект.....                                               | 22         |
| 1.4. Компонентний склад емоційного інтелекту.....                                                                   | 36         |
| 1.5. Емпатія та емоційний інтелект як професійно-важливі властивості особистості психолога.....                     | 42         |
| Висновки до першого розділу.....                                                                                    | 48         |
| <b>РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ З РІЗНИМ ТИПОМ ЕМПАТІЇ.....</b>                | <b>51</b>  |
| 2.1. Мета, етапи та процедура емпіричного дослідження.....                                                          | 51         |
| 2.2. Методика діагностики емпатії.....                                                                              | 52         |
| 2.3. Методика діагностики соціального інтелекту.....                                                                | 55         |
| 2.4. Методи діагностики емоційного інтелекту.....                                                                   | 57         |
| Висновки до другого розділу.....                                                                                    | 61         |
| <b>РОЗДІЛ ІІІ. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ З РІЗНИМ ТИПОМ ЕМПАТІЇ.....</b> | <b>62</b>  |
| 3.1. Взаємозв'язки між показниками емпатії, соціального інтелекту та емоційного інтелекту.....                      | 62         |
| 3.2. Особливості соціального інтелекту осіб з різним типом емпатії...                                               | 68         |
| 3.3. Індивідуально-психологічні особливості емоційного інтелекту осіб з різним типом емпатії.....                   | 78         |
| Висновки до третього розділу.....                                                                                   | 91         |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                | <b>92</b>  |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                              | <b>96</b>  |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                                                                                                 | <b>105</b> |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Стрімке зростання популярності професії психолога та розширення сфер її застосування зумовлює високу соціальну значущість цієї професії, а також особливий інтерес до професійного становлення майбутніх психологів. Протягом майже десятиліття професія психолога входить до найбільш популярних спеціальностей поруч із економічними та юридичними.

Теоретико-методологічним аспектам психологічної готовності до професійної діяльності присвячено наукові праці таких дослідників, як: О. Г. Асмолов, М. І. Д'яченко, Л. А. Кандибович, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Л. Е. Орбан-Лембрик, К. К. Платонов, Д. М. Узнадзе, Е. А. Фарапонова та інших. Проблема професійної підготовки майбутніх психологів є предметом досліджень багатьох українських та зарубіжних психологів, спрямованих на вивчення змісту професійної підготовки психологів в умовах вищих навчальних закладів, ролі різних форм та методів навчання, формування професійно важливих якостей особистості майбутніх психологів (Г. О. Балл, О. Ф. Бондаренко, Е. Л. Носенко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, Н. В. Пророк, В. А. Семіченко, Т. С. Яценко). Стосовно досліджень проблеми психологічної готовності майбутнього психолога до професійної діяльності, можна виділити праці О. Ф. Бондаренка, О. О. Бодальова, В. Й. Бочелюка, В. В. Зарицької, В. Г. Панка, Н. В. Чепелевої, в яких готовність розглядається як складова частина професійного відбору на психолого-педагогічні спеціальності, та роботи І. В. Вачкова, В. М. Духневича, К. О. Малишевої, М. С. Пряжнікова, В. В. Шульги з проблем вивчення особливостей професійно важливих якостей особистості практичних психологів, які вже працюють за фахом.

Зокрема, в багатьох роботах центральне місце в комплексі професійно важливих властивостей займають такі якості особистості психолога як: емпатія (Ю. Б. Гіпенрейтер, Т. В. Василичина, Г. П. Вірна, Л. П. Журавльова,

О. Г. Солодухова, Л. Б. Малицька, Н. І. Пов'якель, Т. І. Федотюк, А. Е. Штеймець); емоційний інтелект (Н. О. Антонова, В. В. Зарицька, Н. П. Зубалій, Н. В. Коврига, Е. Л. Носенко, М. А. Манойлова); соціальний інтелект (Н. А. Амінов, А. В. Берклунд, Р. В. Коверна, В. Н. Куніцина, Е. С. Михайлова, І. І. Стрілецька) тощо.

Разом із цим, сучасний стан психологічної практики виявляє недостатній рівень розробленості проблеми психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної діяльності в цілому та її емоційного компонента (до якого належать емпатія та емоційний інтелект) зокрема.

Актуальність зазначеної проблеми та її недостатня розробка в науково-психологічній літературі обумовили вибір теми магістерської роботи **«Психологічні особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів з різним типом емпатії»**.

**Мета дослідження** – теоретично визначити та емпірично дослідити психологічні особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів з різним типом емпатії.

**Об'єкт дослідження** – особливості емоційного інтелекту майбутніх психологів з різним типом емпатії.

**Предмет дослідження** – показники емпатії, соціального інтелекту, емоційного інтелекту та співвідношення між ними.

**Методи дослідження:** теоретичні – аналіз, узагальнення та систематизація наукових даних, за допомогою яких проводився теоретико-психологічний аналіз досліджуваної проблеми; емпіричні – спостереження, бесіда, опитування, тестування, математико-статистичні методи; психодіагностичні.

Психодіагностичний комплекс склали такі методики:

1. «Методика діагностики емпатійних здібностей» (В. В. Бойко);
2. Тест «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорд).
3. «Опитувальник емоційного інтелекту» (Д. В. Люсін);

#### 4. «Методика діагностики емоційного інтелекту» (Н. Холл).

Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного; SPSS 13.0) та якісного аналізів. В межах якісного аналізу використовувалися методи «асів» та «профілів».

Дослідження проводилося на базі Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. В ньому брали участь 70 студентів денної та заочної форм навчання зі спеціальності «Психологія» (у віці від 25 до 45 років).

#### **Завдання дослідження:**

1. Вивчити та проаналізувати психологічну літературу з проблеми дослідження.
2. Підібрати психодіагностичні методики, спрямовані на діагностику показників емпатії, соціального інтелекту та емоційного інтелекту.
3. Провести емпіричне дослідження означених показників та дослідити взаємозв'язки між ними.
4. Дослідити індивідуально-психологічні особливості соціального інтелекту, емоційного інтелекту майбутніх психологів - представників різних типів емпатії.

**Практична цінність.** Матеріали емпіричного дослідження можуть бути використані в процесі викладання лекційних, практичних та лабораторних занять з курсів «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Диференціальна психологія», «Соціальна психологія», «Педагогічна психологія» тощо.

**Структура роботи.** Магістерська робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. В роботі представлено - 6 таблиць, 6 рисунків. Повний обсяг магістерської роботи – 115 сторінок. Список літератури містить 85 праць вітчизняних та зарубіжних авторів.

## ВИСНОВКИ

1. Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що проблема емпатії – одна з найскладніших у психологічній науці. Багатогранність цього феномену для дослідників підтверджує розмаїття у визначеннях його суті, механізмів, функцій, структури, ролі емпатії в міжособистісних стосунках, моральному розвитку особистості, просоціальній поведінці, альтруїзмі тощо.

У магістерській роботі ми розглядаємо емпатію згідно визначення В. В. Бойко, який розуміє її як раціонально-емоційно-інтуїтивну форму відображення, що є особливо витонченим засобом «входження» в психоенергетичний простір іншої людини. За допомогою емпатії «пробивається» захисний енергетичний екран партнера по спілкуванню, а для цього необхідна підвищена прохідність. Вона виникає, коли людина демонструє іншій особі співучасть і співпереживання. В структурі емпатії В. В. Бойко виділяє: *раціональний, емоційний та інтуїтивний канали*. Раціональний канал характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення емпатуючого на сутність іншої людини, на її стан, поведінку, наявну у неї проблему. Це прояв спонтанного інтересу до іншої особистості. Емоційний канал дозволяє емпатуючому входити в емоційний резонанс з іншими - співпереживати, бути спільником. Інтуїтивний канал свідчить про здібність респондента бачити поведінку партнера, діяти в умовах дефіциту інформації про нього, спираючись на досвід, що зберігається у підсвідомості

Феномен соціального інтелекту являє собою досить новий предмет дослідження як для зарубіжної, так і для вітчизняної науки. Його концептуалізація стала можливою на межі загальної, вікової, соціальної, когнітивної психології та персонології. Соціальний інтелект – це стійка специфічна здатність розуміти самого себе та інших людей, їх взаємини, здатність прогнозувати міжособистісні події на основі індивідуальних розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду. Часто саме сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання називають соціальним інтелектом.

В магістерській роботі вивчаються такі компоненти соціального інтелекту: вміння передбачити наслідки поведінки; оцінка невербальної поведінки; оцінка вербальної поведінки; вміння розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці; композитна оцінка соціального інтелекту - рівень соціального інтелекту (Дж. Гилфорд).

Як свідчить теоретичний аналіз відкриття феномену «емоційний інтелект» явилось результатом розвитку уявлень про природу когнітивних і афективних процесів та їх взаємозв'язку. Емоційний інтелект в цілому розглядається як когнітивно-особистісне утворення з найбільш вираженим когнітивним компонентом, як сукупність розумових здібностей до розуміння емоцій і управління ними, а також знань, умінь, навичок, операцій та стратегій інтелектуальної діяльності, пов'язаних з обробкою і перетворенням емоційної інформації.

В магістерській роботі, з однієї сторони, емоційний інтелект розглядається як здатність розуміти ставлення особистості, що репрезентується в емоціях і вмінні управляти ними на основі прийняття рішень (Н. Холл). З позицій цього підходу до структури емоційного інтелекту входять: емоційна обізнаність; управління власними емоціями (емоційна відхідливість, емоційна неригідність); самомотивація (довільне керування своїми емоціями); емпатія; розпізнавання емоцій інших людей.

З іншого боку, йдеться про внутріособистісний і міжособистісний емоційний інтелекти. Таким чином, загалом емоційний інтелект розглядається як здатність до розуміння власних і чужих емоцій і до вміння управління ними. До його складу входять такі показники: розуміння чужих емоцій; управління чужими емоціями; внутрішньо особистісне розуміння; внутрішньо особистісне управління; внутрішня експресія; міжособистісний емоційний інтелект; внутрішньо особистісний емоційний інтелект (Д. В. Люсин).

Аналіз психологічної літератури свідчить також про те, що емпатія, соціальний інтелект та емоційний інтелект розглядаються як професійно -

важливі якості особистості психолога, що обумовлюють ефективність його професійної діяльності.

Емпіричне дослідження емоційного інтелекту майбутніх психологів з різним типом емпатії проводилося у три етапи: підготовчий, діагностичний та аналітико - інтерпретаційний. В результаті вивчення та аналізу психодіагностичної літератури був складений блок надійних та валідних психодіагностичних методик, адекватних меті та завданням емпіричного дослідження, до якого увійшли: «Методика діагностики емпатійних здібностей» (В. В. Бойко); Тест «Социальный интеллект» (Дж. Гилфорд); «Опитувальник емоційного інтелекту» (Д. В. Люсін); «Методика діагностики емоційного інтелекту» (Н. Холл).

3. Для проведення дослідження емоційного інтелекту осіб з різним типом емпатії було розроблено процедуру емпіричного дослідження, здійснено формування репрезентативної вибірки, складено комплекс надійних та валідних психодіагностичних методик, адекватних завданням дослідження.

Кореляційний аналіз продемонстрував існування статистично значущих зв'язків між показниками емпатії, показниками соціального інтелекту та емоційного інтелекту.

Емпірично виділені *типи емпатії*, що відрізняються поєднанням її показників, тобто домінуванням: 1) одного з показників емпатії, зокрема: емоційного каналу емпатії (емоційно – емпатичний тип); раціонального каналу емпатії (раціонально – емпатичний тип); інтуїтивного каналу емпатії (інтуїтивно – емпатичний тип); 2) одночасно декількох показників. На нашій виборці було виявлено два таких, найбільш яскравих типи: з високим та з низьким рівнем емпатії.

4. Емпіричним шляхом доведено, що особливості типу емпатії проявляються у специфіці соціального інтелекту. При цьому виявлено, що серед наших досліджуваних найбільш високий рівень соціального інтелекту мають майбутні психологи з високим рівнем емпатії.

Доведено, що майбутні психологи, які належать до певного типу емпатії, відрізняються від представників інших емпатичних типів специфікою емоційного інтелекту (кількісно-якісне сполучення показників, що входять до його структури).

Зокрема, встановлено, що:

- *майбутні психологи з високим рівнем емпатії* характеризуються емоційною необізнаністю, невмінням керувати власними емоціями та розпізнавати емоції інших людей;

- *досліджувані з низьким рівнем емпатії* відрізняються середнім рівнем емоційного інтелекту, що виявляється в емоційній обізнаності, вмінні впливати на афективні стани оточуючих, емоційній ригідності, низької самомотивації;

- *майбутні психологи - представники емоційно-емпатичного типу* не усвідомлюють власні переживання, погано розуміють емоції партнерів по комунікації, не вміють доволіно керувати власними емоціями;

- *осіб раціонально-емпатичного типу* відрізняє самий високий рівень емоційного інтелекту серед наших досліджуваних;

- *представники групи інтуїтивно-емпатичного типу* характеризуються, з одного боку, емоційною необізнаністю, а з іншого, - вмінням стримувати власні емоції;

Встановлено, що серед наших досліджуваних:

- *самий високий рівень емоційного інтелекту властивий майбутнім психологам - представникам раціонально-емпатичного типу (домінування раціонального каналу емпатії);*

- *середній рівень емоційного інтелекту мають майбутні психологи – представники групи досліджуваних з високим рівнем емпатії.*

Отримані результати не вичерпують всіх аспектів досліджуваної проблеми, а лише відкривають наступні, які стосуються пошуку гендерних, вікових, ролевих відмінностей в проявах емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айви А.Е. Психологическое консультирование и психотерапия. Методы, теории и техники: практическое руководство. / А.Е. Айви, М.Б. Айви, Л. Сайлик-Даунинг. - М., 1999. - 487 с.
2. Андреева И. Н. Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект» / И. Н. Андреева. // Вопросы психологии. - 2008. - №5. - С.83.
3. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2007. - № 5. - С. 57-65.
4. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. /И. Н. Андреева. – Новополюк: ПГУ, 2011. – 388 с.
5. Антонова Н.О. Психологічні детермінанти готовності до професійної діяльності психолога / Н.О. Антонова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки». - Миколаїв: МДУ ім. В.О. Сухомлинського, 2011. — Т.2. - Вип. 6 — С. 20-24.
6. Анурын В.Ф. Интеллект и социум: Введение в социологию интеллекта / В.Ф. Анурын. – Новгород: Издательство Нижегородского университета, 1997. – 436 с.
7. Балашов Е. М. Психологічні особливості соціальної емпатії студентів як засобу самореалізації / Е. М. Балашов. М.: Магістр,, 2014. - № 28. - С. 28 - 39.
8. Басин Е. А. «Двуликий Янус» (о природе творческой личности) / Е. Я. Басин. – М.: Магістр, 1996. – 172с.
9. Басин Е. Я. Искусство и эмпатия / Е. Я. Басин. - БФРГТЗ «Слово» М., 2010.-294 с.
10. Басова А. Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии / А. Г. Басова. // Молодой ученый, 2012. - №8 - С.254-256. 11.
11. Баширов И.Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога: автореф. дис. на соиск. степ. канд. психол. наук.: спец. 19.00.05. / Баширов И.Ф.

"Социальная психология"/ И.Ф. Баширов. – М., 2006. – 26 с.

12. Бобнева М.И. Психологические проблемы социального развития личности/ М.И. Бобнева. // Социальная психология личности / Отв. ред. М. И. Бобнева, Е.В. Шорохова. – М.: Изд-во "Наука", 1979. – С. 35-63.

13. Бодалев А. А. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии / А. А.Бодалев, Т. Р.Каштанова// Групповая психотерапия при неврозах / Под ред. Б. Д. Карвасарского. - Л., 1975. - С.11-19.

14. Бодалев А. А. Личность и общение: Избр. психол. труды. /2-е изд., перераб. / А. А.Бодалев. - М.: Междунар. пед.акад., 1995. - 324 с.

15. Бодалев А. А. О разработке проблем эмпатии / А. А. Бодалев, Т. Р. Каштанова // Групповая психотерапия при неврозах и психозах / под ред. Б. Д. Карвасарского, В. А. Мурзенко. – Л.: Изд-во Ленинградского науч.-исслед. психоневролог. ин-та им. В. М. Бехтерева, 1975. – С. 11- 19.

16. Борисенко С. Б. Методы формирования и диагностики эмпатии учителей: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. / С.Б. Борисенко.- Л., 1988. - 14 с.

17. Бохарт А.К. Эмпатия в клиент-ориентированной психотерапии: сопоставление с психоанализом и Я – психологией /А.К. Бохарт. // Иностранная психология. - 1993. № 1.

18. Бредбери Т. Эмоциональный интеллект / Т. Бредбери, Дж. Гривз; перевод с англ. Павла Миронова. – 2-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 208 с.

19. Ванершот Г. Эмпатия как совокупность микропроцессов / Г. Ванершот // К. Роджерс и его последователи: психотерапия на пороге XXI века / под ред. Д. Брезиера; пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2005. – С. 52-78.

20. Вірна Ж.П. Генезис мотиваційної сфери та формування особистості. — Проблеми педагогічних технологій / Ж.П. Вірна, О.Є. Іванашко. — Випуск 3. — Луцьк, 1998. — С. 11-15. Серія “Психологія”. 2014. Випуск 49. С. 37 – 41.

21. Власова Т. В. Эмпатия: от психологии к феноменологии / Т. В. Власова. – Владивосток: ДВГМА, 2000. – 84 с.
22. Волкова О.Г. Емоційний інтелект у структурі емоційної готовності майбутніх психологів / О.Г Волкова, Т.В. Жванія. - Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. - Серія “Психологія”. 2014. Випуск 49. – С.33 – 41.
23. Выговская Л. П. Проблема эмпатии в психологии / Л. П. Выговская. // Социально- психологическая природа эмпатии: проблемы и перспективы исследования. - Одесса, 1996. - С. 171 - 186.
24. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии (Исторический обзор и современные проблемы) / Т. П. Гаврилова.// Вопросы психологии. - № 2. - 1975.-С.147 - 158.
25. Гаврилова Т. П. Эмпатия как специфический способ познания человека человеком / Т. П. Гаврилова.// Теоретические и прикладные проблемы психологии познания людьми друг друга. Краснодар, 2003. - Изд-во Кубан. ун-та, 1975. - С.17 - 19.
26. Гарскова Г. Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию / Г. Г. Гарскова // Тезисы науч.-практ. Конференции «Ананьевские чтения». – СПб.: Изд-воСПб. ун-та. 1999.- С. 26.
27. Гиппенрейтер Ю. Б., Карягина Т. Д., Козлова Е. Н. Феномен конгруэнтной эмпатии /Ю.Б. Гиппенрейтер, Т.д. Карягина, Н.Н. Козлова. // Вопросы психологи, 1993. – № 4. – С. 61 - 68.
28. Гнездилов Д. Ю. Особливості внутрішньої структури емпатії /Д.Ю. Гнездилов.// Наука і освіта, 2013. - № 1-2 – С. 22 - 26.
29. Головина А. А. Развитие эмпатического общения психолога с клиентом: Автореф. дис. канд. психол. наук / А. А. Головина. – Тамбов, 2004. -195 с.
30. Гончаренко Е. С. Развитие эмпатийного потенциала личности (на материале исследования детей 7-8 лет): Автореф. дис. канд. психол. наук /

Е. С. Гончаренко. – Краснодар, 2003.

31. Горбатова Е. А. Эмпатия: психологическая структура и механизмы реализации / Е. А. Горбатова. // Учебные записки СПб ГИПСР. - Выпуск 1. - Том 21, 2014 – С.23-29.

32. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. // Пер. с англ. А. П. Исаевой. –М.: АСТ: Астрель, 2011 – 328 с.

33. Гоулман Д. Эмоциональная компетентность / Психология мотивации и эмоций / Д. Гоулмен. - Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, М.В. Фаликман. — М.: ЧеРо, 2002. — С. 21-49.

34. Гринсон Р. Р. Техника и практика психоанализа / Р. Р. Гринсон – Когнито-Центр, 2003. – 478 с.

35. Дерев'яненко С. П. Характеристики емпатії студентів-психологів / С. П Дерев'яненко. - Серія психологічні науки. – Вісник №126, с. 70-74.

36. Джрнзян Л. Н. Механизмы эмпатии в межличностных отношениях: дис. канд. психол. наук / Л. Н. Джрнзян. – Тбилиси, 1984. – 162 с.

37. Елефференко И. О. Подготовка специалистов социометрических профессий с учетом рациональности эмпатии / И. О. Елефференко. // Фундаментальные исследования. – 2010. – № 12. – С. 11-19.

38. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 168 с.

39. Ефимова А.А. Соціальний інтелект: актуальність проблеми/ А.А. Ефимова. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.rusnauka.com/10\\_DN\\_2012/Psihologia/5\\_103942.doc.htm](http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Psihologia/5_103942.doc.htm)

40. Журавльова Л. П. Емпатійні ставлення та їх класифікація / Л. П. Журавльова // Соціальна психологія. – 2008. – № 5(31). – С. 39 – 46.

41. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, – 2008. – 328 с.

42. Зарицька В.В. Емоційно-когнітивні передумови розвитку

емоційного інтелекту у період фахової підготовки / В.В. Зарицька.  
[Електронний ресурс]. Режим доступу:  
[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/VKhnpu\\_psychol/2011\\_39/07.html](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psychol/2011_39/07.html)

43. Зинченко Е. В. Психология общения. Энциклопедический словарь. / Е. В. Зинченко, И.М. Юсупов. - Под общ. ред. А. А. Бодалева. - М.: Изд-во «Когито-Центр», 2011. - С. 150–151.

44. Иган Дж. Базисная эмпатия как коммуникативный навык / Дж. Иган // Журнал практической психологии и психоанализа. 2001, № 1 [Електронний ресурс] / Дж. Иган. – Режим доступа: <http://psyjournals.ru/mpj/2010/n1/27846.shtml>

45. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 576 с.: ил. – (Серия «Мастера психологи»).

46. Ильин Е. П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2013. – 304 с.: ил. - (Серия «Мастера психологии»).

47. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

48. Искандерова Ф. В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия/ Ф. В. Искандерова.// Вестник КАСУ №1 – 2006.

49. Карягина Т. Д. Философские и научные контексты проблемы эмпатии /Т. Д. Карягина // Московский психотерапевтический журнал. – 2009б. -№ 4.–С.50-74.

50. Калина Н.Ф. Диагностика социального интеллекта личности / Н.Ф. Калина // Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 159-178.

51. Ковалевская А. В. Проблема эмпатии в философии и психологической науке / А. В. Ковалевская // Психология. – 2001. - №2 (23). – С. 10-23.

52. Кохут Х. Интроспекция, эмпатия и психоанализ: исследование взаимоотношений между способом наблюдения и теорией. / Х. Кохут. - / Антология современного психоанализа. Т. 1.- М., 2000. – С. 282 - 299.
53. Кузнецов М.А. Эмоциональная память: [Монография] / М.А. Кузнецов. — Х.: Крок, 2005. — 568 с.
54. Кунцевська А. В. Емпатія у системі професійних здатностей фахівців соціономічних професій / А. В. Кунцевська. / Збірник наукових праць. Психологічні науки.- Том 2. Випуск №7. – с. 193-197.
55. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. — М.: ТЦ «Сфера», 2001. — 464 с.
56. Куницына В.Н. Межличностное общение / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
57. Литвиненко О.Д. Проблема адапційного потенціалу особистості в психологічній науці [Lytvynenko O.D. The problem of personality adaptation potential in psychological science] / О.Д. Литвиненко // Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 1 (13) – co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications – Hamilton, ON, 2016. –Р. 371-378.
58. Литвиненко О.Д. Адаптаційний потенціал особистості як її інтегративна характеристика [Lytvynenko O.D. The adaptation potential of the personality as its integrative characteristics ] / О.Д. Литвиненко // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. - Р. 112-117.
59. Лемберг Б. Эмоциональный интеллект: как разум общается с чувствами / Б. Лемберг. СПб.: Вектор, 2013.
60. Липс Т. Эстетика. Философия в систематическом изложении [Текст] /Т. Липс; [пер.: И. В. Постман, И. В. Яшунский, С. Ильин]. – М.: Территория будущего, 2006. – 438 с.

61. Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭмИн / Д. В. Люсин. // Психологическая диагностика, 2016. - №4. – с. 3-22.
62. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д. В. Люсин. // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Ин-тут психол. РАН, 2004. – С. 29-36.
63. Люсин Д. В. Структура Эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ / Д. В. Люсин, О. О. Марютина, А.С. Степанова. // Социальный интеллект: Теория, измерения, исследования / Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 128-140.
64. Манойлова М. А. Авторская методика диагностики эмоционального интеллекта / М. А. Манойлова - МЭИ, 2004.
65. Михайлова Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливен «Диагностика социального интеллекта»: методическое руководство / Е.С. Михайлова. — СПб.: Иматон, 1999. – 67 с.
66. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції/ Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. Монографія. – Київ, 2003.
67. Носенко Е. Л. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту» / Е. Л. Носенко, А. Г. Четверик-Бурчак. – 2014. – 73с.
68. Оллпорт Г. Становление личности. Избранные труды. /Г. Оллпорт. / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. Ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002 – 463с.
69. Орлов А. Б. Феномены эмпатии и конгруэнтности / А.Б. Орлов, М. А. Хазанова. // Вопросы психологии. 1993. № 4. С. 68-73.
70. Оріщенко О. А. Дифференціально-психологічний аналіз емпатії. Дис. канд. псих. наук / О. А. Орищенко - Одесса, 2004. - 222 с.
71. Пашукова Т. И. О механизмах эмпатии и некоторых её психических коррелятах // Вопросы психологии межличностного познания

и общения. Краснодар: Изд-во Кубан. ун-та, 1983. - С.86-92.

72. Полянська В. Емпатія як механізм формування політико-естетичного досвіду: політико-психологічні функції. /В. Полянська. / Наукові записки. - 4(78). - С.42-52.

73. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. / Д.Я. Райгородский. – Самара.: Издательский дом "БАХРАХ – М", 2000 – 672 с.

74. Роджерс К. Эмпатия / К. Роджерс // Психология мотивация и эмоции; под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. Ф. Фаликман. – М.: ЧеРо, 2002. – С. 428-430.

75. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 325 с.

76. Сивицкая Л. А. Социально-педагогические основы развития эмпатии подростков в детском общественном объединении. / Л.А. Сивицкая- Дис. канд. пед. наук. М., 1998. 157 с.

77. Сопиков А. П. Механизм эмпатии /А. П. Сопиков. // Вопросы психологии познания людьми друг друга и самопознания. - Краснодар: Изд-во Кубан. ун-та, 1977. - С.89 - 95.

78. Тихомиров О. К. Психология мышления / О. К. Тихомиров. - М.: МГУ, 1984. – 325 с.

79. Тоюнда А. О. «Емоційний інтелект як інструмент ефективної діяльності організації»/ А. О. Тоюнда./Управління розвитком, 2013. - № 9 – 149 с.

80. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. / Н. П.Фетискин, В. В. Козлов, Г.М. Мануилов. - М.: Изд.-во Института Психотерапии, 2002. - С. 57-59.

81. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / Зигмунд Фрейд. – СПб: Алегейя, 1998. – 251 с.

82. Хлебодарова О.Б. Научные подходы к изучению социального интеллекта в психологии / О.Б. Хлебодарова. // Молодой ученый, 2011. -

№11. - Т.2. — С. 139-140.

83. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Д.В. Ушаков. - Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. М.: Изд-во МГУ, 2004. – С. 11-29.

84. Юсупов И. М. Психология эмпатии (теоретические и прикладные аспекты): Дис. д. психол. наук./И. М. Юсупов.—СПб.: Гос.ун-т.-СПб.,1995.- 252с.

85. Якушева Г.И. Пути совершенствования подготовки практических психологов к профессиональной деятельности / Г.И. Якушева. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. - 32 с.